

Liggende ereprijs (*Veronica prostrata* L.) in de Vreugderijkerwaard

Nynke van der Ploeg¹ (J. Geelstraat 13, 3532 TR Utrecht)

Veronica prostrata along the Gelderse IJssel

Veronica prostrata is characteristic for the flora of river valleys. It has suffered a strong decline in the Netherlands. At present it survives in only two localities, the richest of which is described in detail. In this locality, near the Gelderse IJssel, it has increased in recent years. It is concluded that grazing without fertilization favours the occurrence of *V. prostrata*.

Inleiding

Liggende ereprijs (*Veronica prostrata*; Fig. 1) is een kenmerkende soort van rivier-begeleidende graslanden en behoort tot de Nederlandse stroomdalflora.

De laatste tientallen jaren is de karakteristieke stroomdalflora in Nederland zeldzaam geworden. Dit is onder andere te wijten aan zandafgravingen, dijkverzwaringen, intensivering van de landbouw (bemesting en kunstmatige beregening) en toegenomen recreatiedruk.^{2,3} Ook *V. prostrata* wordt steeds zeldzamer. Uit de Atlas van de Nederlandse Flora blijkt dat het aantal vindplaatsen in Nederland na 1950 sterk is afgenomen (Fig. 2).⁴ In de Nederlandse Oecologische Flora⁵ wordt geconstateerd dat tussen 1940 en 1970 het voorkomen van *V. prostrata* in droge graslanden katastrofaal achteruitgegaan is. Behalve door de bovengenoemde oorzaken wordt dit mede

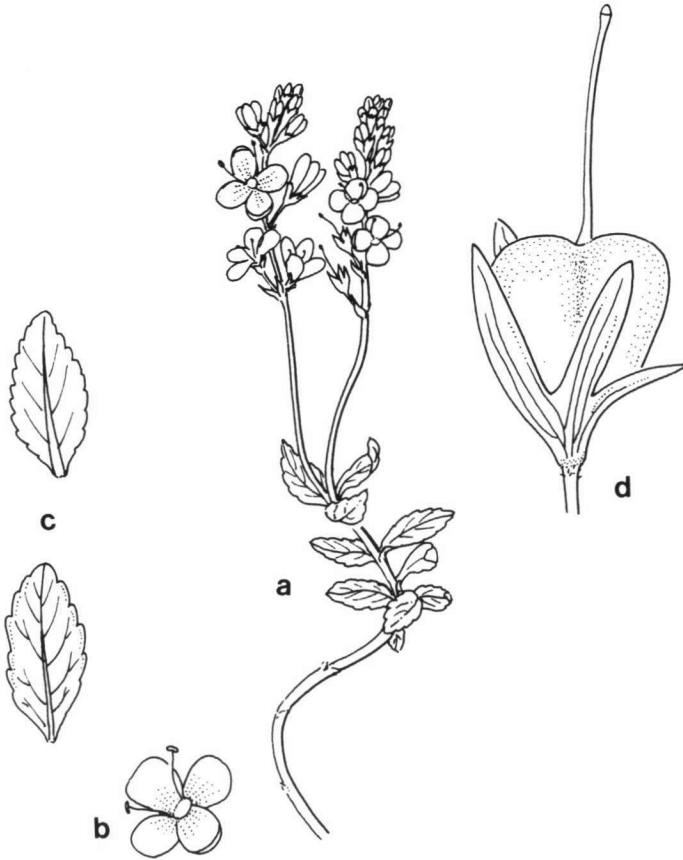

Fig. 1. Liggende ereprijs (*Veronica prostrata*). Tekening D. T.E. van der Ploeg
 a. Habitus ($\times 1$); b. bloem ($\times 1,5$); c. blad ($\times 2,5$); d. vrucht ($\times 8$).

veroorzaakt door verwaarlozing van de terreinen, die daardoor vergrassen. Sinds 1970 is *V. prostrata* nog op zes plaatsen waargenomen. Op dit moment is de soort echter nog maar van twee terreinen met zekerheid bekend. Het betreft de Vreugderijkerwaard aan de Gelderse IJssel en een van de 'koelanden' aan de Overijsselse Vecht bij Ommen. Tot voor kort kwam *V. prostrata* ook nog voor in de Oeffeltse Meent, haar laatste groeiplaats langs de Maas⁶, maar na 1983 is de soort daar ondanks verbeterd beheer niet teruggevonden.⁷

In 1991 bleek tijdens een vegetatiekundig onderzoek in de Vreugderijkerwaard⁸ dat de populatie van *V. prostrata* zich hier zelfs fors heeft uitgebreid in vergelijking met de situatie in 1984⁹ (Fig. 3). Bij Ommen komt slechts een kleine populatie voor.⁷

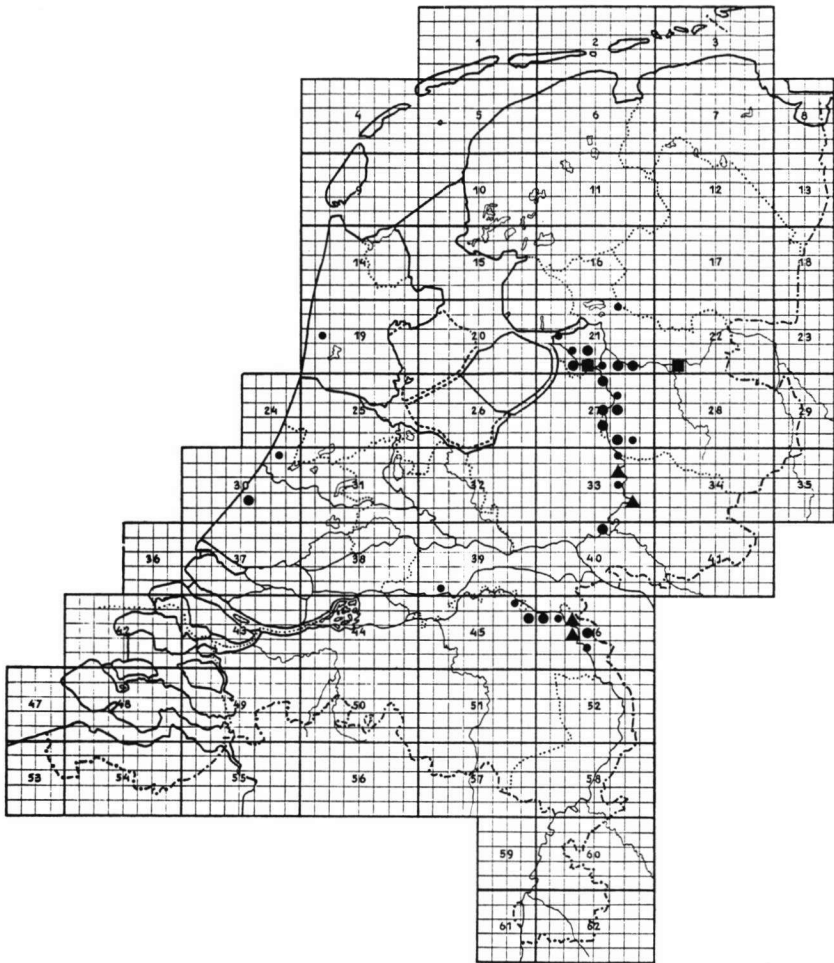

Fig. 2. *Veronica prostrata* in Nederland.

- = atlasblok waar de soort sinds 1990 is aangetroffen;
- ▲ = atlasblok waar de soort voor het laatst is gevonden in de periode 1970–1989;
- = atlasblok waar de soort voor het laatst is gevonden in de periode 1950–1969;
- = atlasblok waar de soort alleen vóór 1950 is aangetroffen.

Begeleidende vegetatie

Veronica prostrata is zoals gezegd gebonden aan rivierbegeleidende graslanden, het is een kensoort van het Medicagini-Avenetum.² De soort kan zich alleen handhaven in een zeer lage en schrale grasmat en is daardoor gebonden aan begraasde maar niet bemeste graslanden op kalkrijke rivierduintjes en zandige ruggen.⁵

In de Vreugderijkerwaard komt *V. prostrata* voor in een goed ontwikkelde Medicagini-Avenetum-vegetatie. Het betreft hier een van de laatste goed ontwikkelde voorbeelden van dit verbond in Nederland.¹⁰

Tabel 1. Vegetatieopnamen met *Veronica prostrata* uit de Vreugdenijkerwaard en van de groeiplaats bij Ommen.

Nummer opname	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Veronica prostrata	1	1	1	+	+	1	+	1	+	r	1	1	1
<i>Vicia lathyroides</i>	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-
<i>Potentilla verna</i>	-	1	+	1	+	-	-	-	-	-	2a	-	-
<i>Artemisia campestris</i> subsp. <i>campestris</i>	+	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>Sedum reflexum</i>	-	+	-	-	+	-	-	-	-	-	+	-	-
<i>Carex caryophylla</i>	-	-	-	+	+	-	-	-	-	-	+	2m	-
<i>Vicia spec.</i>	2m	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>Carex arenaria</i>	1	2m	1	-	1	1	-	-	2m	-	+	-	-
<i>Cynodon dactylon</i>	2a	2b	2a	1	2a	-	1	-	-	-	1	-	-
<i>Hieracium pilosella</i>	-	+	-	1	1	-	1	-	-	-	+	-	-
<i>Sedum acre</i>	1	-	1	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-
<i>Sedum sexangulare</i>	-	1	1	+	1	-	-	-	-	-	2m	-	-
<i>Thymus pulegioides</i>	1	2m	2m	+	+	1	-	-	-	-	1	1	-
<i>Allium oleraceum</i>	-	2m	1	1	+	1	1	-	-	-	-	-	-
<i>Cynosurus cristatus</i>	-	2m	1	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-
<i>Allium vineale</i>	2m	1	2m	+	+	1	1	-	-	-	1	+	-
<i>Orobanche caryophylla</i>	+	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>Trifolium campestre</i>	2m	2m	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>Luzula campestris</i>	-	2a	2m	1	1	-	+	-	-	-	1	2a	3
<i>Taraxacum tortilobum</i>	-	-	-	-	-	1	+	-	-	-	+	+	-
<i>Festuca ovina</i>	4	4	4	4	3	3	3	-	-	-	-	-	-
<i>Hypochaeris radicata</i>	-	+	1	+	+	1	+	-	-	-	1	-	-
<i>Pimpinella saxifraga</i>	-	-	+	+	-	-	-	-	-	-	+	+	-
<i>Cerastium semidecandrum</i>	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	2m	-	+
<i>Plantago media</i>	1	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	1	-
<i>Rumex thyrsoiflorus</i>	+	-	-	+	-	1	2a	-	-	-	-	-	-
<i>Medicago falcata</i>	2m	1	2m	1	1	1	2m	3	-	2b	+	2a	-
<i>Galium verum</i>	2m	2m	2m	1	1	2m	2m	2a	2m	2a	1	1	1
<i>Eryngium campestre</i>	1	1	1	1	+	2a	1	2b	2b	+	1	-	-
<i>Avenula pubescens</i>	-	2b	2a	+	+	3	2a	-	-	-	+	+	-
<i>Ranunculus bulbosus</i>	1	2m	2m	+	1	-	2m	2m	1	r	1	2a	1
<i>Trifolium dubium</i>	2m	2m	2m	+	-	1	2m	-	-	-	+	-	+
<i>Veronica arvensis</i>	-	1	1	-	-	-	+	1	-	1	1	1	r
<i>Cerastium arvense</i>	2m	1	-	-	-	2m	2m	-	1	+	+	+	+
<i>Convolvulus arvensis</i>	2m	+	-	+	-	2m	-	-	-	-	+	+	-
<i>Erophila verna</i>	2m	1	1	-	-	1	+	1	1	2b	2m	1	-
<i>Bromus hordeaceus</i> subsp. <i>hordeaceus</i>	3	2m	2a	1	1	-	2b	-	-	1	-	-	-
<i>Geranium molle</i>	1	1	1	+	-	2m	1	+	+	2b	1	+	-
<i>Festuca rubra</i>	-	-	-	-	-	-	-	4	4	4	3	3	2m
<i>Achillea millefolium</i>	2m	-	2m	1	-	2m	2m	2m	2b	-	+	+	+
<i>Phleum pratense</i> subsp. <i>bertolonii</i>	2a	-	2m	-	2a	2b	3	2a	-	1	-	-	+
<i>Elymus repens</i>	2a	2m	2m	1	2a	2b	2b	-	3	2b	+	1	-

(Vervolg Tabel 1)

Nummer opname	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
<i>Lolium perenne</i>	-	-	1	+	1	-	-	2m	2a	2a	-	-	-
<i>Plantago lanceolata</i>	-	+	1	+	-	-	+	+	1	-	-	-	-
<i>Taraxacum officinale</i>	-	-	r	+	+	+	-	-	2a	+	-	-	-
<i>Bellis perennis</i>	-	-	+	-	-	+	-	1	+	1	-	+	-
<i>Cerastium fontanum</i>	1	-	-	1	1	-	-	2a	+	+	-	-	-
<i>Trifolium repens</i>	-	-	-	-	-	-	-	2m	2m	-	-	-	+
<i>Poa pratensis</i>	2a	2a	2b	-	-	2a	2a	2a	1	3	+	1	-
<i>Taraxacum silesiacum</i>	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	-
<i>Anthoxanthum odoratum</i>	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	+
Aantal soorten	28	32	35	30	29	26	27	19	21	20	36	25	16

Opname 1-10: Vreugderijkerwaard, 1991, M. Baartmans & N. van der Ploeg (proefvlakken $2 \times 2 \text{ m}^2$).

Opname 11 en 12: Vreugderijkerwaard, 1990, E.J. Weeda (proefvlak opname 11: $4 \times 1,5 \text{ m}^2$; opname 12: $2 \times 1 \text{ m}^2$).

Opname 13: Grasland langs de Overijsselse Vecht bij Ommen, 1992, R. Jonker & E.J. Weeda (proefvlak $1 \times 1 \text{ m}^2$).

De moslaag is buiten beschouwing gelaten.

Overige soorten: Opname 5: *Stellaria media* +, *Poa annua* +; Opname 6: *Ranunculus repens* 1, *Veronica serpyllifolia* 1; Opname 8: *Arrhenatherum elatius* 2a, *Rumex crispus* 1; Opname 9: *Dactylis glomerata* 1, *Potentilla reptans* 3, *Agrostis stolonifera* 2a; Opname 10: *Poa trivialis* 1, *Geranium pusillum* 1; Opname 11: *Koeleria macrantha* +, *Myosotis ramosissima* +; Opname 12: *Salvia pratensis* +; Opname 13: *Agrostis capillaris* 2a, *Rumex acetosella* r, *Stellaria graminea* r.

In tien van de gemaakte opnamen in de Vreugderijkerwaard kwam *V. prostrata* voor (Tabel 1). De opnamen 1 tot en met 5 behoren syntaxonomisch gezien tot een overgangstype van het Sedo-Thymetum naar het Medicagini-Avenetum. Kenmerkende soorten uit het Sedo-Thymetum in deze opnamen zijn *Sedum reflexum*, *S. sexangulare*, *Thymus pulegioides*, *Potentilla verna*, *Artemisia campestris* subsp. *campestris*, *Cynodon dactylon*, *Trifolium campestre*, *Carex caryophylla* en *C. arenaria*.

De opnamen 6 tot en met 10 behoren syntaxonomisch gezien tot het eigenlijke Medicagini-Avenetum. Kenmerkende soorten als *Medicago falcata*, *Eryngium campestre*, *Galium verum* en *Ranunculus bulbosus* komen in beide opnamengroepen voor.

Onderscheid wordt nog gemaakt tussen de opnamen 6 en 7 die tot de subassociatie Medicagini-Avenetum agrostietosum tenuis, en de opnamen 8, 9 en 10 die tot de subassociatie Medicagini-Avenetum cynosuretosum behoren. Het onderscheid tussen deze twee gemeenschappen geschiedt op basis van het voorkomen van *Festuca ovina*, *Rumex thyrsiflorus*, *Hypochaeris radicata*, *Luzula campestris* en *Allium vineale* in het Medicagini-Avenetum agrostietosum tenuis en het voorkomen van *Lolium perenne*, *Festuca rubra*, *Taraxacum officinale* en *Trifolium repens* in het Medicagini-Avenetum cynosuretosum.

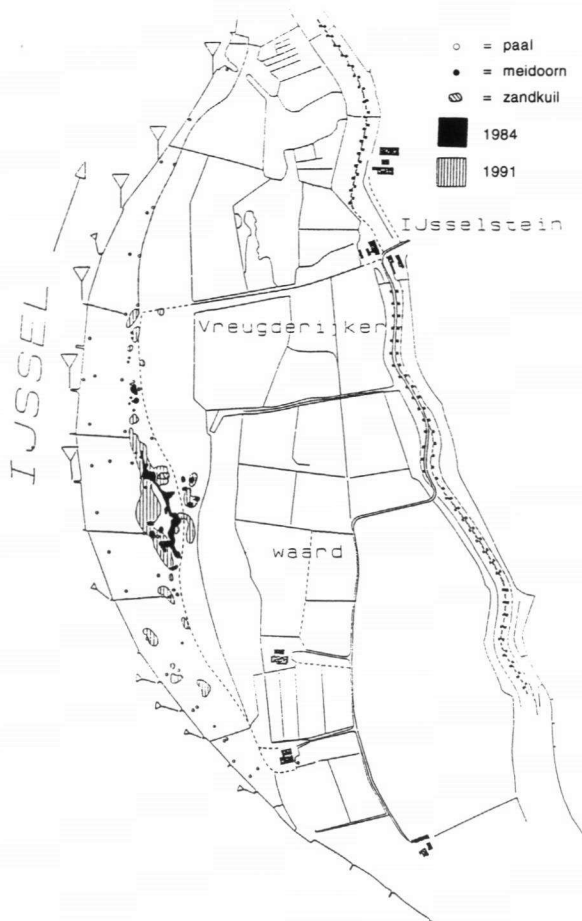

Fig. 3. Verspreiding van *Veronica prostrata* in de Vreugderijkerwaard in 1984 en 1991.⁸

Niet in onze tien opnamen (Tabel 1), maar wel in de genoemde plantengemeenschappen in de Vreugderijkerwaard komen ook nog de volgende bijzondere soorten voor: *Briza media*, *Koeleria macrantha*, *Thalictrum minus*, *Ononis repens* subsp. *spinosa*, *Artemisia campestris* subsp. *campestris*, *Allium oleraceum*, *Salvia pratensis*, *Sanguisorba minor* en *Scabiosa columbaria*.

Opname 11 van Weeda uit de Vreugderijkerwaard komt overeen met de opnamen 1 tot en met 5 en behoort dan ook tot het overgangstype van het Sedo-Thymetum en het Medicagini-Avenetum. Opname 12 behoort tot het eigenlijke Medicagini-Avenetum. Opname 13 van een koeland langs de Overijsselse Vecht behoort tot een soortenarme variant van het Medicagini-Avenetum, waarin voornamelijk de algemenere soorten voorkomen.

Veronica prostrata komt in de Vreugderijkerwaard voor in de hoogste delen, op het eigenlijke rivierduin. Dit zijn de delen die zelden of nooit overstromd worden door het verontreinigde, voedselrijke IJsselwater. Met name vlak boven de hoog-

waterlijn komt de soort veel voor, samen met *Carex caryophyllea*. Lager op het rivierduin gaat het Medicagini-Avenetum over in Glanshaverhooilanden van het Arrhenatherion, waarin *V. prostrata* niet voorkomt. De bodem van de rivierduinvegetaties is gemiddeld zuurder dan vegetaties op lager gelegen plaatsen, de bodem is voedselarmer en het kalkgehalte is lager (al is de grond toch nog kalkrijk te noemen).

Beheer van de groeiplaats, en conclusie

De Vreugderijkerwaard (grootte ongeveer 48 ha) is sinds 1962 eigendom van de Vereniging Natuurmonumenten.¹¹ De botanische kwaliteit van het gebied was hoog dankzij de extensieve bedrijfsvoering. Nadat in 1966 het terrein verpacht werd, werd de bedrijfsvoering intensiever en ging de botanische kwaliteit van het gebied achteruit. Na het pachtvrij komen van het rivierduin in 1982 werd een beheer van begrazing zonder bemesting ingesteld. De begrazing was tamelijk intensief om verschraling te bevorderen en verruiging tegen te gaan. Momenteel wordt het terrein matig intensief begraasd. Dit heeft onder andere als doel 'behoud en verdere ontwikkeling van het rivierduinlandschap met de daarvoor kenmerkende waardevolle rivierduinvegetaties (Medicagini-Avenetum)'.

In tegenstelling tot de situatie elders gaat het *Veronica prostrata* in de Vreugderijkerwaard erg goed. De soort breidt zich duidelijk uit en ook de plantengemeenschappen waarin de soort voorkomt breiden zich uit in de Vreugderijkerwaard. Het begrazingsbeheer heeft blijkbaar een gunstig effect op *V. prostrata* (ook haar groeiplaats bij Ommen wordt begraasd). Met het begrazingsbeheer in het gebied wordt bovendien in ieder geval aan de hierboven genoemde doelstelling van Natuurmonumenten voldaan.

1. Het onderzoek is uitgevoerd bij de Vakgroep Vegetatiekunde, Plantenecologie & Onkruidkunde van de Landbouw Universiteit Wageningen, onder begeleiding van K.V. Sýkora, door M. Baartmans en de auteur.
2. V. Westhoff & A.J. den Held, 1969. Plantengemeenschappen in Nederland. Bibl. KNNV 16. Zutphen.
3. F. Neijenhuijs, 1968. Een pioniervegetatie van het "rivierduin". De Levende Natuur 71: 217–221.
4. E.J. Weeda, 1985. *Veronica prostrata* L. In: J. Mennema, A.J. Quené-Boterenbrood & C.L. Plate (red.), Atlas van de Nederlandse Flora 2: 313. Utrecht. — Fig. 2 is aan de hand van de basisgegevens van de Atlas en latere aanvullingen (onder meer uit FLORBASE) samengesteld door E.J. Weeda.
5. E.J. Weeda, 1988. Nederlandse Oecologische Flora 3: 213–214. Amsterdam. — De foto op p. 213 is gemaakt op de groeiplaats die in dit artikel besproken wordt.
6. J.M.A. Cools, 1988. Atlas van de Noordbrabantse Flora. Natuurh. Bibl. KNNV 51.
7. Mondelinge mededeling E.J. Weeda, 1994.
8. M. Baartmans & N. van der Ploeg, 1992. Vegetatieontwikkeling in de Vreugderijkerwaard. Een onderzoek naar de effecten van het begrazingsbeheer op de vegetatie in de uiterwaarden van de Vreugderijkerwaard bij Zwolle. Verslag Vakgroep VPO, Landbouw Universiteit Wageningen.
9. N.J. Ouborg & D.R. Moet, 1985. Vegetatiebeheer van de Ruitenbergh. Een onderzoek van de vegetatie en haar potenties van een uiterwaardreservaat langs de Gelderse IJssel, in haar relatie tot het beheer. Verslag Vakgroep Natuurbeheer, Landbouw Universiteit Wageningen.
10. Mondelinge mededeling K.V. Sýkora, 1994.
11. Natuurmonumenten, 1991. Beheersplan 1991 Vreugderijkerwaard.